

ԵԿԵՂԵՑԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ԿԵՍԱՐԱՑԻ ՊԱՏՐԻԱՐԺ

ԵՒ ԻՐ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

✻

ԿԵՍԱՐԱՑԻ ԻՐ ԾՆՆԴԱՎԱՑՐԻՆ ՄԷՋ

ԵՒ

ԻՐ ՀԵՂԵՑԱՊԱՏՐԻ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԷՋՄԻԱԾՆԱՑ ԵՒ ԿԻԼԻԿԻՈՑ ԿԱԹՈՒԼԻԿՈՍՆԵՐՈՒՆ
(1629 — 1633)

Գրիգոր Կեսարացի Լեւոնափառնէն զար-
ձին կ'երթայ իր ծննդավայրը եւ զարձեալ
տեղւոյն եպիսկոպոսութիւնը ձեռք կ'առ-
նէ (Ագապոսոս, էջ 2393): Դարանաղջիի
գրիչու ձեռքն այնպէս կը հասկցուի թէ Կ.
Պալիսէն անցած պիտի ըլլայ: Անիկա կ'ըսէ
թէ «Կեսարացի մեծն Գրիգորն երկն ի Լեւոնաց
աշխարհին եւ զնաց յերկիր իւր խաղաղութեամբ
եւ Յովնաննէս եպիսկոպոսն» յերկիր իւր յե-
կեղեաց: Եւ Խոյնը Ըստաւոր կու տիրէ եւ ամե-
նայն Անաստուսն եւ Զաֆարին յիսկոսարն եւ
նստէ եւ ամենայն Ուռուսիկ փարափանայիցն:
Եւ մեկ յոյինը չեաք խառնիր յառն եւ ի տուրն
պատրիարքական մնացն . . . » (Դաւանագի, էջ
192): Վերադառնալ բողոքաբարձը որ Մովսէս
կաթողիկոսի ազդուած էր, նաեւ կը հաս-
տատէ անոր Կեսարիա զարձը: Այդ վաւե-
րագիրին մէջ Լեւոնայիցը կ'ըսեն թէ զմեկն
հաւոգեցիմք մեր եպիսկոպոսը երբայ Գրիգորին
մօս եւ վերցնէր զայն նզովք իր եւ մեր վրային:
. . . Ան հասաւ մինչեւ Պրուսա, իսկ այնեղիկն,
նկար չունենալով առաջ երթալու, նուերներով
Կեսարիա դրկնէ իր մարդը եւ նուսասանալով
խնդրեց վերցնել նզովք: Իսկ Կեսարացի Ար-
խիպիսկոպոս Գրիգոր վարդապետը փոխանակ
քանադարանը վերցնելու, դրկնց անոր քանա-
դարանի վաւերացում, որով մեզ . . . անչի եւս
զրգոնք, այնպէս որ մեկն թողորովին պատուկ-
տեղեցամք մեր եպիսկոպոսն ու «տե՛ս Հայքնի
ամառագիր, է. տարի, թ. 12):

Առաքել Դաւիթեան ալ կը հաստատէ
նոյնը: Անիկա կը պատմէ թէ տունակ ի
ժողովրդականացն հարցում արտաին ընդ Նի-
կիոյն թէ ընդի՞ր ոչ գնաւ առ Գրիգոր վարդա-
պետն եւ առնուա զարձակումն ի նորին կապա-
նացն եւ նա պատճառեաց թէ ոչ ունեւր թոշակ
ճանապարհի եւ ժողովուրդին ժողովեցին երեք
հազար դուռնոյ եւ ետեւ նմա թոշակ ճանա-
պարհի: Այնուհետեւ եպիսկոպոսն՝ երէ յիւրոց
ինչ մատուցեցանք եւ երէ ի սարդեղոյ յիւրոց
քարեկամացն, եւ թէ ի հարկեղոյ ժողովրդացն
եղեալ յիշովայ զնաց ի կողմանս Կոստանդնու-
պոլսի, եւ Կեսարիոյ. զի քերես ուրիշ գեալ
զԳրիգոր վարդապետն՝ ցացն մեղայ եւ առցի
արձակումն ի նորին կապանացն: Եւ զայով ե-
կեալ ենաւ ի ֆաղաֆն Բուրսայ, պատանեցաւ զի
յաւուրսն յայնոսիկ անդ հր եւ Խարթեղոյի Ա-
րխասկա վարդապետն, ադ՝ այս Արխասկա
վարդապետն եւ այս Կեսարացի Գրիգոր վարդա-
պետն ունեին ընդ միմեանս ոխս նախանձու
յոյժ սասիկ . . . Եւ ի պատճառի այս նա-
խանձու՝ բազում բանիւք եւ պեսպիս կնարի
խօսեցաւ Արխասկա վարդապետն ընդ Նիկիոյ ե-
պիսկոպոսին եւ արգել գնալ ի գնացոյ առ Գրի-
գոր վարդապետ. երբմն ասիւր այդ եպիսկո-
պոսն եւ նա վարդապետ՝ չունի ի խառնութիւն
ի վերայ քո՝ երբմն ասիւր զի գուր եւ ի նա-
խանձուք քանադարն է գեղք, երբմն ասիւր,
եւ նա վարդապետն եւ իրեւ գնաւ, եւ արձակեմ
գեղք ի կապանաց: Եւ այլ բազում կնարիս խօ-
սեցաւ եւ ոչ երբդ գնալ ի Կեսարիա առ Գրի-
գոր վարդապետն: Այնուհետեւ Նիկիոյն ինքն ոչ
գնաց՝ այլ գրեաց թուղ խնդրանաց եւ արեւ-

(*) Յովնաննէս եպիս. Երզնկացի Պէտր թիմուրի
ձագն է որ Գրիգորի փոխանորդն էր եւ Կ. Պոլսն էր:

սանաց առ Գրիգոր վարդապետն, թէ մինչ ի Բուրսայ եկի, և աստեհ հիւանդացայ եւ անկեաց կամ ի մահնին, վասն որոյ ոչ կարեմ գայ, խնդրեմ զի բարձցես յիկեն գրանարարսն եւ արձակեսցես ի կապանաց, եւ առաքեսցես ինձ եւ ժողովրդեանն քաղաք օրհնութեան, զի քերեսս սղօթիւք եւ օրհնութեամբ փոյլ աստի դարձայց եւ ողջութեամբ հասից ի ճեղին իմ: Իսկ վարդապետն ի ճեղանն զգիրն անկեղծ մըսօք հաւասաց խօսից եպիսկոպոսին իրեւ մըշմարիտ խօսից, գրեաց քուդք արձակումն եւ օրհնութեան եպիսկոպոսին, այլ եւ զիր օրհնութեան Իրովայ փաղափն եւ առաքեաց առ Նիկիոյն, ո՞ր ի Բուրսայ եւ Նիկիոյն անաղի ըզքուդքս զայնոսիկ դարձաւ եւ զնացեաց եմաս յիւով, եւ Իրովացիք իրեւ ճեպն զքուդքն Գրիգոր վարդապետին, ուրախացան եւ միաբանեցան ընդ եպիսկոպոսին:

Իսկ Գրիգոր վարդապետն ի ձեռն ձուսապարհորդաց եւ յարանց զհետդաց հաւաստեալ ի վերայ եմաս թէ, Նիկիոյ եպիսկոպոսն յորժամ եկեալ է ի Բուրսայ, ոչ հիւանդացեալ է եւ ոչ սկարացեալ, այլ խորհրդակցութեամբ Արիւսական վարդապետին զկայ առեալ կացեալ է ի Բուրսայ, եւ հնարիւք եւ պատրուակսն բանիւք արձակումն քուդք անեալ է եւ զնացեալ ի ճեղի իւր: Եւ ի վերայ այսոր խաբէութեան՝ զոր աւարեալ է եպիսկոպոսն ընդ վարդապետին, կարի վշացեալ է վարդապետն, եւ զամենայն խաբէութիւն գործոց եմաս գրով ծանուցեալ է Իրովացոց, այլ եւ գրեալ է թէ զայն առաջինն նըզովին եւ բանարարսն ճակտիկն կայ ի վերայ այսոր եպիսկոպոսի, վասն որոյ եւ Իրովացիք յեսս կացին յեպիսկոպոսին, եւ ոչ ընդունեին զնա, եւ անկաւ հախապալութիւն ի սեզ եպիսկոպոսին եւ ժողովրդոցն յոյժ աստիկս (Առաւել՝ Կոմէնտէն, էջ 370-371):

1630ին Գրիգոր Կեսարացիի Կեսարիոյ առաջնորդական աթոռին վրայ ըլլալով կը հաստատուի նաեւ սա իրողութեամբ որ երբ Մովսէս Կաթողիկոս Տաթևայի մեծն աշակերտն իւրս նապատուր վրդ. Կեսարացիին աւրեմտեան երկիրներու աշխիքն Ասորաստանի եւ Հռոմաստանի նուիրակ կը կարգէ, անիկա ասնցեալ զամենայն ճեղոք՝ եկեալ եմաս ի Կեսարիայ, եւ անդ պատահեցաւ մեծ վարդապետին Գրիգորի եւ Գրիգոր վարդապետն թագուր բանս հրամայականս պատուիրեաց նախատուր վարդապետին (Կոմէնտէն էջ 371-372):

1629էն 1632 Կեսարիա գրեւոր չորս

ձեռագիրներ կը հաստատեն որոշապէս իբր առաջնորդ այդ Թուականներու Կեսարիա գտնուիլը(*):

Այս պատճառավարութեան շնորհիւն է որ Կ'աւարտէ այն կամուրջը որ շինեցաւ... թագուր ծախիւք ի աստիկս Գերմանիոյ եւ Կեսարիոյ մեծ ի Թուրքաց, ՌՇ (= 1621) քիլիկ սկսեալ եւ ՌՁԱ (= 1632) թուին աւարեալս (Յուլիք Կ. Կեսարիք):

Այսպէս իր առաջնորդական պատճառը կը կատարէ խաղաղութեամբ եւ արդիւնաւորութեամբ մինչեւ 1633, որ ատեն դարձեալ վերջին անգամ ըլլալով Կ. Պոլսի կը հրաւիրուի:

Կ. Պոլսի երթալէ առաջ սակայն Կարեւոր ձեռնարկի մը կը մասնակցի, չնչք գիտեր թէ Կ. Պոլսոյ պատերաբը ընտրուելէն յետոյ թէ, ինչպէս Կ'ըսէ Կարեւորագիւր (էջ 337), սոսի իբր մեծն եւ առաջ վարդապետն:

Ամէն պարագայի մէջ նշանակելի է որ 1633ին Կ. Պոլսի գալէն առաջ կը հրաւիրուի Սիւս ուր հաւաքուած էին Կ'իւրիկեցի պահանջներն եւ զօլլաքաւորներն կաթողիկոսի ընտրութեան համար:

Գրիգոր Կեսարացի իրեն հետ առնելով Ներսէս վրդ. Սեբաստացիին, որ իրեն պէս Յովհաննէս Այնթապցի կաթողիկոսին ձեռնաստաններէն էր, Կ'երթայ Սիւս:

Ներսէս վրդ. Սեբաստացի երկուստեայքութեան այրիացեալ քահանայ մըն էր որ բաժնուելով իր եղբայրներէն եւ ազգականներէն եկած աշակերտած էր երկար տարին Յովհաննէս Դ. Այնթապցի պարե-

(*) Այս չորս ձեռագիրներն են.

Ա. 1629ին գրուած Ծառական մը (Հայ վանօրայք էջ 37-38) ուր ըսուած է Կ'աւարապետութեան այսմ նախնիին Կեսարու Գրիգոր վարդապետին: Բ. 1630ին գրուած Յայտնում մը (Սոյն էջ 38) շառաւիղներու յայտնում թագաւոր Կեսարու եւ յայտնումն Կ. Զաւր ըստեանապետի Գրիգոր վարդապետին:

Գ. 1630ին գրուած Մաւառում մը (Յայտն վեցեակի, Ա. էջ 776-8) շառաւիղներու յայտնում թագաւոր Կեսարու Գրիգոր վարդապետի, որ իբր զայն շինեալ լին Կ'առեալ է ի պայծառութիւն Հայաստանեայց եկեղեցւոյն:

Դ. 1632ին գրուած Ծառական մը (Հայ վանօրայք էջ 38) Կ'առաջնորդութեան մայրաքաղաքի Կեսարու Գրիգոր վարդապետի, որ իբրեւ զանշիւնելի լին Կ'առեալ է ի պայծառութիւն Հայ. եկեղեցւոյն:

բարոյոյ կաթողիկոսին (1601-1627), որուն մահէն յետոյ աշակերտած է անոր յաջորդին՝ Մինաս Կարենցի կաթողիկոսին (1627-1632) և երկար առևն մնացած էր անոր քով և անկէ առած էր գաւազանի իշխանութիւն, «յաղազս որոյ յանգ հր նմա ևս վայել հր ժառանգել իր գնայրանի արտո, ըստ այնմ» Փոխանակ հաղցն եղիցին ողորկի»:

Եւ ամէնքը արժանի կը համարին պիտան հանձնարեղորքանն և պալկէշասիրութեանն և լնարդսիրութեանն՝ յինկ կարողիկոս: Սակայն Գրիգոր վրդ. Կեսարացի ձեռնագիր ինդրեղով ի նմանէ, զի առանց կանց ևս հետմանի նորա քան օրինակ և գործ ինչ սի խօսանցի կուտ արանցէ, և նա ոչ հաւանեաց անպաշտն քանից նորա, ոչ յանձին կալաւ զկարողիկոսութիւնն և ոչ ետ ձեռնագիր նմա ասելով՝ զի վերջն ի յարն կու ընթանայ, ասելով թէ՛ յորժամ քան ևս գործ կատարելու յինայ, որ արժանն է, ևս զինկ յժժ գտնիլն, ևս այս կերպիս հակադասութեան քան հարկ ի սիջի, որ իսպիանեաց զորժանին» (Դարձաւոր, էջ 337):

Այսպէս Ներսէս վրդ. Սեբաստացի ընտրութիւնը այս առաջին անգամ կը վիժի (վանդի յետոյ 1648ին պիտի ըլլար կաթողիկոս) և կ'ընտրուի Սիմէոն եպիսկոպոս Սեբաստա.ի, «որ ի մակրոքնէն սպասաւոր և ժառանգ հր երկուց կարողիկոսացն» Յովհաննէսին և Մինասին, «քայց չէր նման Ներսէսին անկեաց իրօք»:

Սիմէոն կաթողիկոս Կուտայ Գրիգոր Կեսարացի ձեռնագիր որպէս կատարեալ, ևս ապա օրհնեցին կարողիկոս և նստցին յարոտ» (Դարձաւոր, էջ 338):

Այս իրողութիւնը կը հաստատէ Հալէպի Դաւաթեար Տէր Ովոնէս անուն տաղաւաք մը որ իր ժամանակին գէպքերն ալ արձանագրած է իր տաղարանին պանագրէն էջերուն վրայ: Ան կը խօսքերը՝

«Թվին ՌՁԲ (= 1633) ի մայրաքաղաքն ի Սիս որին Կեսարիոյ Գրիգոր վարդապետին և Գրիգոր վարդապետին Ջեյրեցոյ և Ներսէս վարդապետին Սեբաստացոյ և Յակոբ վարդապետին կարկառացոյ, առաւ ամենեցուն հաւանութեամբն որին յարոտ կարողիկոսութեան զՏէր Սիմէոն Արեւիկապետն, զոր Տէր Աստուած զինն անփորձ ևս անասան պահանջի խաղաղ կնեօք» (Աւերեւոյ Տաբեյցոյ, 1925, էջ 285):

Եթէ Դաւաթեար Տ. Յովհաննէս քչ.ի խօսքերը իրենց տառական իմաստով առնենք, պէտք է ընդունիլ թէ պատրիարքական ընտրութիւնն առաջ սոսկ իբր Կեսարիոյ վեհական տաղարդ մասնակցած է Գրիգոր վրդ. այս ընտրական զորժողութեանց, սակայն միշտ կրնանք խորհիլ թէ իբր պատրիարք գաղած լլլայ Սիս, վասնզի Կեսարիա այդ թուականին, իր իսկ ջանքերով, այլևս էջմիածնոյ վեհակ զարձած էր:

Այս եղրակացութեան կը մղուիմ իր ընթացքը աշխի առջն ունենալով:

Խոնչ հանգամանքով անիկա պիտի պահանջէր աւարտագիր մը, ընտրութիւն կաթողիկոսէն՝ ճանչնալու համար իր հեղինակութիւնը:

Ասիկա ինքնին փաստ մը չէ՞ր որ անիկա ընտրութեան համար հաւաքած Ներսէս միշտ բացառիկ դիրք մը ունէր:

Իբր Կեսարիոյ առաջնորդ չէր կրնար այս տեսակ պահանջ մը դնել: Ամեն ու աւագ վարդապետի դիրքը բուականն էր արդեօք այս տեսակ պահանջ մը կ'ունէր:

Թեևս իր ժամանակին ամենէն օտարմանական ու ամենէն կարող եկեղեցականը ըլլալու հանգամանքը, ինչպէս նաև ամենայն Հայոց կաթողիկոսական աթոռին վերայ իր աշակերտը՝ Մովսէս Տաթևացին (1629-1632 Մայիս 21 թ) բազմած ըլլալը, իրեն տուած էր բացառիկ դիրք մը:

Արդարեւ իր ուսուցիչի դիրքը, տակաւին Կեսարիոյ աթոռին վրայ գտնուած առեւն արժեքացած է հանգեղ Մովսէս կաթողիկոսին ալ՝ անոր ուղեղով յանդիմանագիր մը, վասնզի իր աշակերտը կաթողիկոսական աթոռ բարձրանալէ յետոյ, բարեօք յարաբերութիւններ կը մշակէր կաթողիկոսութեան հետ ինքնակալ և ճշգրիտ քառարարած էին ևս Լիւնատանի հայերը տագնապեցնող խնդրոյն համար յոյն իսկ Պապին միջնորդութիւնը օգտակար գտնելու միտմտութիւն ունեցած էր: Յետոյ Մովսէս Տաթևացի ինքն ալ միամիտ ակնկալութիւններ ունեցած էր Հռոմէն, յուսալով թէ անիկա Գարստուն և Տպարան պիտի բռնար Հայոց համար:

Այս նպատակով նշաւատուր վրդ. Կեսարացի 1630ին իբր Լիւնատան նուիրակ կը զրկէ՝ անոր պաշտօն կուտայ նաև եր-

թալ Հոռոմ, բանակցելու համար Դպրատան և Տպարանին համար:

Իսկ անկէ առաջ 1628ին, Մովսէս Տաթևացի, Լիհաստանի Հայոց պատկառաւորն առնելու առնելու համար եպիսկոպոսական ժողովով մը որոշած էր «Ով հրաշալի նախահարձ շարականին վերջին երեք առնեիրը ջնջելու»:

Նոյնիսկ կաթողիկ աղբիւրները կը հռաւստանն թէ սՄովսէս կաթողիկոս էջմիածնի յամի Տեառն ՌՈՒԸ (1628) հանդերձ երկոստանիսկ եպիսկոպոսօք ստորագրեցեալ եւ կրնիսկ գրաւանդիսկ կաթողիկիի հաւատոյ առաջնաց առ Փայիս Ռուսպոստ Ը.», սակայն պատեհներ յայտնի չէ գաղափար մը կազմելու համար:

Հաւանական է ենթադրել թէ միշտ Լիհաստանի հայոց խնդրոյն համար բարեւ յաջող լուծման մը ակնկալութեամբ Մովսէս բացատրութեան չափազանցութիւնները բաւ ըլլայ: Վասնզի Լիհաստանի ալ առաջին ժողովածոն են: Առնք իրենց բողոքագրիւն մէջ, որ Մովսէս կաթողիկոս Տաթևացիի ուղղած են, կ'ըսեն թէ ողջ նուազ ժխտական վերաբերում առաջ ընտալ զիսկ միտքերն նուիրակի մէջ՝ նաեւ քո . . . բողոքը՝ գրուած Արիստակիս եւ իրայտուր վարդապետներուն հետ միասին Հոռոմի պայիս՝ Ռուսպոստ Ը.ին, որով քո սրբազնութիւնը կը հաստատեն եւ կ'ընդունին որ Հոռոմի արքայ իր զղջաւորն է» (տես. Հոյեմէի մատթերթ է. տարի. թ. 12):

Գրիգոր Կեսարացի, որ աննորոգ էր եւ ախոյեան Հայ Եկեղեցւոյ անկախութեան, պաշտպանութեան համար չի վարանիր իր աշակերտն յանդիմանելու իր այս արարքին համար:

Ձեռագիր եմ անխորհրդի համբաւ եւ տեսնողոյն գրոյց եւ ցաւագին ասացուածս վասն ձեր. ասեն քե Մովսէս կաթողիկոսն միաբան ընդ Ֆռանկաց ուխտս եւ դաշինս եղեալ ընդ ճոսա, եւ բազում բուրքս միաբանութեան յուղարկեալ առ ճոս վասն միաբանութեան ընդ Հռովմայ եկեղեցւոյն եւ ընդունելոյ գծողովն Քաղեղոնի. եւ մեր լսելով զայս՝ առաւել սուգ եւ տեսնութիւն լինի մեզ եւ ցաւ ի վերայ ցաւոց եւ վիշտի վերայ վեցաց, մինչ զի լաւ համարեալ ինձ գեղանկնք քան քե կենդանի մեզ եւ զայսպիսի աղետալից բանս լսել. . . . Ջոր քաւ լի-

ցի եւ մի արացեց զայս Տէր, որ ոչ վայել է քոյին խոհեմութեանդ, զի մի սուգ լիցի պարծանք մեր որ վասն ձեր, եւ մի ուրախ լիցի ի վերայ մեր որ ի սկզբանէ բեմալի բնութեան. նա որ զասոյց եւ հեռացոյց զձեր՝ ձուածողն ի նեմարիս եւ յուղարկաւ հաւատոյն եւ ուրախ եղեւ ի վերայ ճոսա:

Նոյն թուղթին մէջ Գրիգոր Կեսարացի կ'ըսէ թէ «ոմանք վկայեցին ստուգապէս, քե ասացեալ է իրաւասուր նուիրակը, քե Ֆրանկաց երկու բնութիւն անբաժանելի աւելն են մեր մի բնութիւն ասելն՝ երկոքեան ի մի տեսութիւնս ունի»:

Դժբախտաբար այս հետաքրքրական թուղթին տարբեր զրաջ գաղափար չունինք, միայն մի քանի հատուածները պահուած ըլլալով կ'էմէս Գալանոսէն (Իտալա. Նաթիւն Հայոց Ս. Եկեղեցւոյն ընդ ժիծի Ս. Եկեղեցւոյն Հոռովայ. 1658 բ. հտ. 1 էջ 77-78. 101. 430 հայն. կամ ՀԱ. 1935 էջ 495. 498-499): Նոյն թուականներուն Գրիգոր Կեսարացի ինքզինքին իրաւունք տուած է գրիւռ նաեւ էջմիածնայ միաբաններուն թուղթ մը որուն օրինակը Հայոց Ներսէս վրդ. Ակինեան առաջին անգամ հրատարակութեան տուած է էջմիածնայ թ. 1771 ձեռագրիւն ընդօրինակելով:

Այս գրութեամբ նոյնութեամբ մէջ կը բերեմ ոչ միայն գաղափար մը աւելու համար Գրիգոր Կեսարացիի նախանձաւորութեան, այլ նաեւ իր հատուածն Ս. Գրոց: Ահա այդ գրիւր.

«Թմայեք որ նեմարիս հովիւնք որքան էին յաշխարհի, զանխմաստ եւ զպէստ ուսուցանէին. ընդ անկարգիցն կացէին. ընդ քանասարիցն եւ ընդ գողոցն մրցեալ հալածէին. եւ այնու ոչ ասացեալ, այլ նեմարիսին գրով արձանացուցեալ. զի զկնի իւրեանց մի խանգարեալ բան նեմարիսեան սուգեցի եւ ստուքիւն զօրացի: Այլ եւ մեղով զառանձնայ Գրիգոր յորոգեալս քպէս ճակարկն կենդանի եմ, այլ ճեմացեալ եմ, ի յանկեղան արանց գոլով, այլ սակայն ինչ ծանուցանեմ Սուրբ էջմիածնի բնակչացդ, զի քպէս Տէրն յետ երկու եւ երկու անգամ խրատելոյն անուր եղելոցն բարեւ զգարան. զասելն վարկանք արժանի ի յօժաբարոյնցն, այլ պարզամեջ եւ աղանակաւորնք եւ անմեղացն անգոյլ ուսուցանել բաւ Առաքելոյն.

քե Անշափ երկնեցից մինչեւ Եկարեայի ի ձեզ Քրիստոս:

Այլ քեպէս բազում անգամ խրատեցաք բեւառան ի բերած ձերայնոցդ առ մեզ դիպելոցդ ի մեր Բաղամի Կեսարիա խաչասուրն եւ ի յայլ տեղիսն այլոց բազմաց, եւ թրոյով եւս ծանուցաք վասն նորածնեւ բանիցն եւ նոր աղանդոյն: Այլ դարձեալ երկնեցից վասն երից պատճառաց. նախ գիտեմ զի դուք զբարս աղանդոյ ունիք, եւ եք միամիտք եւ ճշմարտութեան եւ բարեաց կէ սիրող. կամիմ զի զպարզ բարին եւ ճշմարիտն հաստատեցի ի ձերում միշի եւ ոչ սուտն եւ անգոյտ բաղադրեալն: Երկրորդ զի բազումք ի ձեզ կատարեալ են. քեպէս՝ Ընդ անգղամին, ասէ Իմաստունն, զի յանախել գիտոս, այլ Զիմաստութիւն խօսիմ համարձակ ընդ ձեզ կատարելոցդ, բոս Առաքելոյն: Եւ երրորդ զի ես առաւել պարտական եմ խօսել ընդ ձեզ ման զայսմ. բոս Առաքելոյն՝ Թեպէտ այլոց չիցեմ առաքեալ, այլ զպէս ձեզ եմ, զի զվարդապետական իշխանութիւնն եւ զայլ հոգեւոր պատիւս կամօք մերով եւ ի մէջն ըստացեալ եմ. զի քե լռեցից իբրեւ զՆիկի՝ վրիպակացն եւ ես դիպեցայց:

Իմացեք, սիրելիք, որ ազդ առնեմ ձեզ զի այդ նորածնեալ աղանդն եւ մանաւանդ դաւանութիւնդ, որ յաւնեայն օր ասէք յառաւօտն եւ յերեկոյն, այլ Նեստորի եւ Երկաբնակ Քաղկեդոնի դաւանութիւն է: Նախ այն որ ասէ. Մեռեալ մարմնով եւ կենդանի աստուածութեամբն, զի ասէ սուրբ Հայրապետն Ներսէս ի կոստառումն դաւանութեան իւրոյ, ի խօստովանմն:

Ոչ ոմն անմահ եւ ոմն մեռեալ Զի այս հրկիւնն են բաժանեալ Այլ որ անմահ, նոյն եւ մեռեալ եւ որ մեռեալ՝ անմահ մնալեալ:

զի

Որպէս ծնունդդ սմանչելի
Նոյնպէս եւ մահն հրաշալի.
Եւ երկոյնեանն անքննելի
Զի Աստուծոյ է արարչի:

Ով սիրելի, դու ասես՝ Մեռեալ մարմնով եւ կենդանի Աստուածութեամբ, զի ջուր կողին Քրիստոսի զվեռնութիւն մարմնոյն նշանակէր. եւ արիւն զի՞նչ նշանակէր. քե ասես զկենդանութիւն անմարմին աստուածութեան. նա՛ անմարմին աստուածութիւն

ոչ ունի արիւն, այլ մարմին եւ կենդանի. որպէս վերայ ասաց. որպէս ասէ. Մերով բնութեամբս մեռանի, Աստուած անմահ խառնովանի, զայդ հերձուածն ոչ ընդունէ ի դաւանութիւն Նիկիայի. զի ասէ միայն զպս քե՝ Զարչաբեալ, խաչեալ, քաղեալ, յերրորդ աւուր յարուցեալ, եւ Ներսէս ասէ. Խաչեցար քաղեցար եւ յարեար. եւ քե կամիս զգորս չար հերձուածն իմանաս, զնա եւ սես ի Հայոց հօր փիլիսոփայի Սիմեոցի Առաքելի դաւանութիւնն, ի բազում տեղիս, քե որչափ նշովս արձակէ զկնի այնպիսի դաւանողացն: Նախ ի լուծմունս Սահմանացն՝ Դուք ի յայն տեղոյն որ գերկորդ անմահն Իմաստասիրութեան բացայայտ է, քե Իմաստասիրութիւն է գիտութիւն աստուածայնոց եւ մարդկայնոց իրողութեանց: Եւ դարձեալ տես ի Լուծմունս Բերականին ի վանդի եւ ի փաղաւորեանց մեկնութիւնս:

Եւ քե ասէք ի բազում տեղիս տեսանեմք գրեալ զայսպիսիս ի գիրս Հայոց եւ ի հին գրեանս, իմացիք. քեպէս բազում անգամ սրբեցիցն սուրբ հարմն, ոչ գոյ գիրք Հայոց, որ ոչ երեւի որոմն ինչ ի Քաղկեդոնականացն. զի բազում անգամ Քաղկեդոնականին իբրեւ դաւածանի խառնեալ ի Հայք եւ պրղծեալ, երբեմն ի ժամանակս Հերակլոյ, որ վեց կարօրիկոս ԶԻ. ամ թիւեցան: Եւ եւրբեմն լինեալ յաւուրս Լեւոնի իբրանին Կիւլիկիս, որ երկոստանն եպիսկոպոսօք դուտնակից կամեցան. յորոց մի եւ Ներսէս Լամբրոնացի, կամաւարեալ եւ ոչ կամաւ, որպէս հրամայէ Կիրակոս կոչեցեալ պատմապիւր. եւ եւ որ ի ժամանակս ի յատենանաւորացն Հայոց՝ որ չեն տուի երկնաւորին՝ խեղալ ի բաց կարնչին ի գարեք սրբոյ եկեղեցւոյ, որպէս Յոնան Մորմորեցին եւ աւաւկեռն Սարգսի վարդապետի, եւ միտն ցանեն զորմն չարացն, որպէս ի մերում ժամանակի անիծեալ Նիկոյն Լեհեցի եւ տնծեւ չնովանէս Խուլն Կոստանդնուպոլսեցի: Եւ եւ որ սերմանեն միտն զանկալաբար ձահուկն, որք են վարժ լեզուիս եւ գրոց Հայոց, որ բազում անգամ ի մերում աւուրս եւ (≈500) եւ այլ աւելի փոքրիկ տեղեւոյս գրեալ Հայոց գրովն զհերձուածողական դաւանութիւնս իւրեանց եւ բերեալ տղո՞րդեղելով ցրուեալ ի մեջ Հայոց. եւ իմ տեսեալ զբազումս ի տգիտաց որ առեալ են եւ գրեալ ի մեջ սուրբ գրոց եւ ասեն միտն որպէս զդաւանութիւն ուղ-

դափառաց: Եւ կու փութամ ի ձեզց ի բաց հեբեկ, մինչդեռ նոր է ոչ ք հնացեալ եւ տարացեալ, զի դիւրաւ լուծանի. զի «կրք-բուրբին բազմամամանակեայ՝ մակսացական բնութիւն լինի», որպէս ասէ Արիստոտէլ ի Հակակայս յերեքերորդ հաւումն, զոր փիլիսոփայն Դաւիթ տարալուծէ. «Թեպէս եւ ունակութիւն եղեալ իմա տարացի. եւ զժողաւաւմ եղիցի ի յոգնամամանակն զոլոյ»:

(Շարունակելի) (10) Ա. ԱԳՊՅԱՆ

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

Ն Ե Ր Ք Ի Ն Լ ՈՒՐ ԵՐ

Անցեալ Մարտ ամսուան ընթացքին, Ս. Աթոռոյ Տիգրան ժողովը եթէր, երբ. Պետական Առաջնորդի վեց, իւր Առաջնորդ, հորհուրդը մէկ անգամ նիստ ունեցաւ:

● Բշ. 1 Մարտ. — Հակակաղոպ Տ. Տիրաւր Վրդ. եւ զիւսանապետ Պ. Վարապետ Նուրեան Յոսիպէ միջնեցան կայ. գործին և երկուսին դարձան:

● Գշ. 2 Մարտ. — Սրբազան Պատրիարքը. իր անդամին ձեռնառնեան հետ՝ Տ. Տ. Եղիշէ. Հայր. Տիրաւր և Առաջիկ Վարդապետներու վարդապետական ակնանկութեան լանջախաչ շնորհից ի ներկայութեան Լուսարարապետ Տ. Մեծարար Սրբազանին: Հինգ տարի է որ ձեռնադրուած են չորսն ալ, և օգտակարապէս կը ծառայեն Ս. Աթոռոյ առաջինը՝ օստւցիւր և այժմ Տեսուչ Ժառ. Վարդապետ և Ընծայարարն. երբորդը՝ Առաջ Թարգման և Տեսուչ Տպարանի. երբորդը՝ հաշուարար եւ Հակակաղոպ. չորբորդը՝ ցարդ Ժառար ի Յոսիպէ, իսկ այժմ ընտրուած՝ Հոգեւոր Հովիւ Խարպիւնի ի Մանուշեւրաւ:

● Դշ. 3 Մարտ. — Տ. Շնորհք Արեւիկայի հրաժարական ընդունուելով ժողովուրդաբան փոխ Տեսուչութիւնը, յաջորդ կարգաւեցաւ Տ. Արթուր Արեւիկայ, նախագէտ, Տ. Միւսուր Վրդ. Ժառար կարգաւեցաւ Յոսիպէ, իսկ Տ. Հմայեակ Արեւիկայ՝ մատակարար Ս. Աթոռոյ:

● Ուր. 5 Մարտ. — Ս. Պատրիարքը ընկեալ կոնցրութեամբ Տ. Տ. Տիրան, Գագ Վարդապետներու և Ուրի Արեւիկայի եւ Տ. Շահան Պերպիւրեանի, այցելութեան գնաց ինչէն, Պ. Օշականի. որ երկու օր առաջ իր հիւանդ Տիգրան այցելութեան գալիս ասուէ, օրորի տաքանալով մը տկարացած էր ճանապարհին և կը մնար տեղւոյն հիւանդանոցը:

● Կիր. 7 Մարտ. — Ս. Յարութեան մեր վերահամարան մէջ, ուր մատուցուեցաւ Ս. Պատրիարքը. քարոզիչ Տ. Գագ Վրդ. խօսեցաւ Յիսուսի փորձութեանց մասին՝ ի մտաւ քառասնորեայ

իր ներանձնարման. բացատրիչ թէ զրեթէ անկարելի է որ մարդ չփորձուի. բայց անհրաժեշտ է որ յայդէ:

● Բշ. 8 Մարտ. — Տ. Առաջիկ Վրդ. վերջնապէս դարձաւ Յոսիպէն ի Խարպիւնի իր ուղեւորութեան պատրաստութեամբ զրադելու համար, Յոսիպէի հայր իսկնը, շատ իրաւոր պատրաստութեան էր օրհիւր Վարդապետին, իր հրաժեշտին առթիւ, մասնաւոր և ընդհանուր յարգական արտայայտութիւններով:

● Գշ. 9 Մարտ. — Ս. Ղեկուկանց տունին առաջ Ս. Պատրիարքը զգածմամբ օրոր քարոզիչ Ս. Էյմիածնի մատարան մէջ. օրուան ընթացքում ներքէն հանելով նահատակ հոգեւորականներուն և յընթացք դարուց իրենց հետեւողներուն յիշատակներուն պանծացումը: Իսկ զհրեկին նախագահեց ժառանգաւորաց հաշտեղանին, ուր եւ զան բարեխաղութիւններ, Յովսէփ եւ Ղեկուկ Սարգսյաններու եւ իր կողմէ:

● Դշ. 10 Մարտ. — Երեկոյնի, աւանդական մեծ հանդիսաւորութեամբ կատարուեցաւ Ս. Վարդանանց նախատեսուելի Մայր Տնաւորին մէջ: — Գիշերակազմի զինքն զինքն հաշտեցաւ Տ. Բարթոլոմէոս Ս. Վրդ. Թագաւանին:

● Եշ. 11 Մարտ. — Տօն Ս. Վարդանանց. օրուան հանդիսական մասը ամբողջովին նուիրուեցաւ հանգ. Հայր տունին յուրաբանութեան եւ իսկական արարողութեան: (Տեսնել հանդիսականին մանադրութիւնը Սիսիկայ թիւին մէջ):

● Ուր. 12 Մարտ. — Իրաւական սովորութեան համեմատ, այսօր մեր կողմէ Ս. Պատրիարք մատուցուեցաւ Առաջիկ Ս. Մարկոս Եղեղիպին մէջ, ուր Տ. Գեորգ Վրդ. օրուան Առաջնորդն ընթացումն իր իսկ տունը իր կողմէ խօսքեր արտասանեց:

— Ս. Պատրիարքը Տ. Եղիշէ Վարդապետին հետ միմէկ գնաց ի տեղ Պ. Օշականի: Երբ այսօր, բաւական կազմուեալ, վերադարձաւ Երուսաղէմ:

● Եր. 13 Մարտ. — Տ. Առաջիկ Վրդ., որ իր մատուցած մեկնութեան առթիւ վերջերս Ս. Պատրիարք մատուցած էր ի Ս. Յարութեան, ի Բեթլեհէմ, եւ ի Գիթիսմանի. այսօր եւս մատուց ի Ս. Գիթիսմանի — Երեկոյնի ժողովուրդաբան Վրդ. Խարպիւնի զինքն հրեկոյնը: Բանախօսեց ուսուցիչ Պ. Շահան Պերպիւրեան. նիւթն էր Ալլիգի սրբաշուրը եւ Եղիպիցիին դիւրապահարմարութեան իրենց առաջինութիւններուն միմեանց փոխանցումով: Կատարուած նահատակութեան մէջ՝ Հայտնութեան ճանչցաւ իր նախադրերին ճամբան: Երկու Սարգսյաններու, Աւետուր և Յակոբոս, կարգաւեցին իրենց շարադրութիւնները, առաջինը Վերջի գիւղաւորութիւնը երկուսը՝ երկրորդը՝ Վարդի շարանը խորագրերնեով: Եղան նաև արտասանութիւններ, երբ և նուազ: Ս. Պատրիարքը փակման խօսքը արտասանեց:

● Կիր. 14 Մարտ. (Բռն Բարեկենդան). — Ս.